

THE ELEPHANT MAN (1980)

YA DA UCUBE BEDENİN TRAJİK VAROLUŞU

Fırat Osmanogulları

Güzel bir kadın fotoğrafı; bu imaj ile üst üste binen koşan fillerin görüntüsü; kadının üstüne saldıran bir fil; yükselen dumanlar ve bir çocuk ağlaması... İşte Joseph Merrick'in dünyaya gelişi... “Günün birinde kadının biri çocuk değil, bir ucube dünyaya getirir. Bu tiksindirici, tahammül edilemez şey, gözlemciyi hem allak bullak eder hem büyüler” (Ancet, 2010: 27). **David Lynch**'in gerçek bir hikâyeye dayanan *The Elephant Man* (1980) filmi¹, pek akla yatkın olmayan bir birleşme sonucunda dünyaya geldiği ima edilen, bedeninin çok büyük bir bölümü deforme olmuş ve büyük kafası bir fili andıran, tahammül edilemez görüntüsüne rağmen yine de herkesin görmeye ve tanışmaya can attığı Joseph Merrick'in hem esir düştüğü bir sirkte hem de tedavi gördüğü hastanede bir seyir nesnesi haline gelişini konu alır. **Friedman**'ın da belirttiği gibi **Lynch**'in filmi, Merrick'in sirkteki tuhaf bir figürden Londra'nın ünlü simalarından birine dönüşümünü izler ve çirkin bir dış görünüşün altında gizlenmiş sanatsal duyarlılığa sahip nazik bir adamı ortaya çıkarır. Siyah beyaz çekilen filmde **Lynch**, bu hikâyeyi hızla sanayileşen Londra'nın etkileyici görüntüleri ile yan yana getirerek, Merrick'in insanlığının tanınması için verdiği mücadelenin ve onu çevreleyen mekanize dünyanın insanlık dışı etkilerinin her ikisinde de hâkim olan acımasızlığı gösterir (Friedman, 2019: 56).

Tıpkı **Tod Browning**'in 1932 yapımı, ünlü *Freaks* filmindekileri hatırlatan, ucubelerle dolu bir sirkte sergilenirken görürüz Merrick'i ilk olarak. Sirkin ve Merrick'in sahibi Bytes önce onun hikâyesini anlatır²; ardından Merrick'in yüzü ve deforme bedeni ile karşılaştığında, kendisine özel gösteri yapılan Dr. Treves'in

¹ Film, **Joseph Merrick**'in durumuyla ve hayatıyla ilgilenmiş ya da onunla temas etmiş birçok ismin yazdıklarına dayanmaktadır. Bunlar arasında, **Merrick** tarafından yazıldığı iddia edilen yedi paragraflık bir broşür olan *Joseph Carey Merrick'in Otobiyografisi* (1884) de bulunmaktadır. Sir **Frederick Treves**, aralarındaki ilişkiyi anlattığı *The Elephant Man and Other Reminiscences* (1923) adlı kitabını yayınlamış; antropolog **Ashley Montague**, *The Elephant Man: A Study in Human Dignity* (1971) adlı kitabını yazmış ve **Bernard Pomerance**'in *The Elephant Man* adlı oyunu önce 1977'de Londra'da, ardından 1979'da Broadway'de sahnelenmiştir (Friedman, 2019: 56).

² Adamın anlattığına göre Merrick'in annesi hamileliğinin dördüncü ayında Afrika'da bir fil tarafından yere serilmiştir.

gözünden damlayan tek bir yaş eşliğinde yaşadığı büyük şaşkınlığa tanık oluruz. Fakat Treves'in şaşkınlığı, henüz *teratolojik* bir ilginin ötesine geçmez; tamamen tıbbi bir izlekte seyreder. Nitekim Treves onu muayene için hastaneye getirmesi konusunda Bytes ile anlaşır. Ertesi gün Merrick kafasında çuval benzeri bir maske ve elinde bir baston ile hastaneye gelir. Muayenenin ardından Treves de bir nevi onu kurula sergiler. Kurula yaptığı sunum sekansı, tıbbi bir iktidar mekanizmasını ya da *latrarşik* (doktor sınıfının düzeniyle ilgili) olanı göstermek adına oldukça dikkat çekicidir.

Görsel 1: Treves'in Merrick'i kurula takdimi

Sahne, projektörden yayılan parlak bir ışığın ekranı doldurmasıyla başlar ve kamera ışık kaynağından uzaklaşarak Treves'in sunumunu bekleyen şık giyimli doktorlarla dolu bir konferans salonunu kadrāja alır. İki adam, küçük, çadır benzeri bir mekanizmayı içeri getirir ve perdeleri açarak içindeki insanı ortaya çıkarır: *Fil Adam*. Daha önce **Lynch**, Merrick'i büyük beden giysiler içinde ve yüzündeki maskeyle göstermişti (Treves'e yapılan özel gösteri hariç), böylece seyirciler sadece ona bakanların tepkilerini izlemişti, Treves'in yaşadığı ilk karşılaşmada olduğu gibi. Şimdi ise yönetmen, **Friedman**'ın da vurguladığı gibi, seyircinin perdenin arkasına bakmasına veya gösteriyi doğrudan izlemesine izin vermeyerek, seyircinin bakma arzusunu tetikler. Fakat sadece Merrick'in deforme olmuş vücudunun çarpık, gölgeli silueti görünür. Treves, Merrick'in çeşitli fiziksel rahatsızlıklarını kuru ve tıbbi bir dille anlatırken, **Lynch** onun yorumlarını, şaşkın bir şekilde önlerinde sergilenen figürü izleyen doktorların yüzleriyle keser. Yüzlerinde, gördükleri manzaraya karşı yer yer şok, rahatsızlık ve tiksinti ifadeleri belirir; seyirci yine Merrick'e bakanların tepkilerini görmekle yetinir. Treves Merrick'in

vücudunun tamamına yakınının deforme olduğunu, ancak cinsel organının sağlam olduğunu söyler. Bytes, Merrick'i bir ucube olarak istismar eden ve sömüren sadist bir satıcı, ona fiziksel ve duygusal olarak kötü davranan bir zalim iken, Treves de böylesi acımasız bir tanıtım yaparak ve bu tanıtımı cinsel organlarının durumu hakkında (örtülü olmadığı varsayılan) tatsız yorumlarla sonlandırarak daha derin psikolojik yaralar açar. İyi giyimli doktorlar, daha önce gördüğümüz, sirkte Merrick'i izlemek için para ödeyen meraklılar gibi sıralanmıştır. Kimse Treves'in duygusuz sunumuna, Merrick'in fiziksel acısına karşı duyarsızlığına veya başka bir insana gösterilen bu türden bir saygısızlığa itiraz etmez ne yazık ki. **Lynch**, seyirciyi bu duygusuz trajediye eşit derecede suçlu bir katılımcı olarak dâhil eder ve Merrick'in anormalliklerini görme merakını, hem sirkteki seyircilerin hem de katı doktorların Merrick'e karşı sergilediği duyarsız tepkiyle ilişkilendirir. (Friedman, 2019: 57). Böylece Merrick'in ucube bedeni, **Ancet**'in ucubeler üzerine yaklaşımından hareketle, bir yandan halka açık ucube sergilerinde sergilenirken diğer yandan doktorlar tarafından bir inceleme nesnesi adı altında teşhir edilmesi dolayısıyla estetik bir seyir nesnesine dönüşmektedir (Ancet, 2010: 58).

Nasıl bir bedendir Merrick'in bedeni? Yüzde doksanı deformedir. Sağ kolu tamamen işlevsizdir. Omurgası fazlasıyla eğridir. Bedeni tümörlerle doludur. Kronik bronşiti vardır ve sürekli hırlamaktadır. Bir filinkini andıran kafası çok büyük olduğundan oturarak uyumaktadır; zira sırt üstü yatması onun boğularak ölümüne sebep olacaktır. **Pierre Ancet**'e göre, "ucube, görünümü bakımından olası ve sorunlu bir insanlık (*humanité*) alanına girer, bu da biyolojik olarak insan türüne (*hominité*) aidiyetiyle çelişir" (Ancet, 2010: 21). Bir bedeni ucube olarak ifade etmek, onu bir kategoriye dâhil etmek demek değil, bir rahatsızlığı dile getiren bir hükme varmaktır. Çünkü kategoriye dâhil etmek şöyle dursun, açıkça bir türe dâhil edilemeyen, kategorize etmenin imkânsız olduğu, ortak bilgiyi aşan bir bedendir ucube (Ancet, 2010: 27-28). Dolayısıyla yine **Ancet**'in deyişiyle, "insan ile hayvan arasında ara kategorilerin yokluğunda, ucube beden, heterojen öğeleri bir araya getirir gibi görünen bir kompozisyon olur. Bu anlamda, deneyim hayal gücüne ve hayal gücünün tanıdık eğilimleri olan kesme ve kolajlamaya gönderir" (Ancet, 2010: 101). Böylece karşımızdaki bedenin ne olduğunu, bildiğimiz kategorilerden ödünç aldığımız tanımlamaları kullanarak açıklamaya çalışırız. 'Fil Adam' ifadesi de aynı şekilde iki farklı kategoriye ait tanımlamaların bir araya gelmesiyle; yani kesilip kolajlanmasıyla elde edilmiş bir deyimdir. Bu

noktada **Cavallaro**, *hibrit beden* kavramını ortaya atar. Ona göre, hem bir insan bedenini hem de anatomik sınırlılıklara ve akla meydan okurcasına insan dışı türlerin niteliklerini içinde barındıran bedenler hibrit bedenlerdir (Cavallaro, 2002: 190). Merrick özelinde ‘adam’ ‘insan’ türüne ‘fil’ ise ‘hayvan’ türüne ait oluşuyla ve Merrick’in bedeninde bu farklı kategorilerin bir arada bulunuşuyla bir hibrit bedenden söz edebiliriz. Yine de Merrick’in düşünme, okur-yazarlık, konuşma (ağız ve diş yapısının bozukluğundan kaynaklı belirgin bir zorlanma yaşasa da akıcı bir biçimde İncil’den ve Hristiyan ilahilerinden ezbere parçalar okuyabilmektedir), duygulanma, estetik beğeni gibi yetileri zaten onu insan yapmaya fazlasıyla yeter. Zaten tren istasyonunda peşine takılıp etrafını saran kalabalığa karşı ‘ben bir fil değilim, ben bir hayvan değilim, ben bir insanım’ diye haykırışı onun bir insan olarak kabul görme mücadelesinin doruk noktasıdır. Merrick’in doğası insandır. Bedeni de insandır. Neticede **Ancet**’in belirttiği gibi, ucube bedeni şekilsiz de olsa bir insan bedenidir (Ancet, 2010: 49). Dolayısıyla Merrick’in doğumsal anomalilerle dolu bedenini hibrit ya da ucube olarak nitelemek, fenomenolojik bir yaklaşımın ürünü olmaktan fazlası değildir.

Bununla birlikte **David Lynch**, Merrick’in ucube bedenini seyircinin tikslenme duygularını istismar etmeyi amaçlayan bir görsellikle; bir tür *body horror* unsuru olarak kullanmaz. Bedenin detaylarını yakın ya da detay plan çekimlerle vermek gibi bir yöneme başvurmaz. Merrick’in ucube bedeni herhangi bir beden olarak, filmde yer alan diğer insanların bedenlerine nasıl yer verilmişse, onlardan ayrılmaksızın oradadır. Bu anlamda oldukça demokratik davranır **Lynch**; Merrick’in bedeninin imajlarını filmdeki diğer beden imajlarından ayrı tutmaz; ona, onu istismar etmeye yönelik bir ayrıcalık tanımaz. Tıpkı *The Elephant Man*’dan önceki 1977 yapımı ilk uzun metraj filmi *Eraserhead*’de Henry’nin bebeği ve radyatördeki kadın vb. ucube bedenlere sahip karakterler için yaptığı gibi. **Lynch**, bedenin imajından ziyade, bizzat kendisinin ayrıcalıklı olmasıyla yetinir (ya da bir tür estetik görüntü ekonomisinden kaynaklı, öyle olmasını tercih eder). Böyle olunca da ucube bedenin görüntüsünden çok, ona tepki veren ‘normal!’ bedenlere sahip olanların yüz ifadeleri daha dikkat çekici hale gelir³.

Filmin anlatısına geri dönecek olursak... Merrick hastanede bakılmaya başlar; Bytes’a geri verilmez. Bir süre sonra onun nazik, kibar, zeki bir kişi olduğu anlaşılır.

³ Ucube beden ile yaşanan o karşılaşma anında, **Ancet**’e göre kişi, “Bu beden nedir?”, “Bu bir kişi mi?” “Kişi olabilir mi?”, “İnsan olarak kabul edilebilir mi?” (Ancet, 2010: 46-47) gibi sorular sorar. Filmde, Merrick’e yönelen bakışların sahipleri de bu soruları sorar görünmektedirler.

Öyle ki sosyeteden, sanat camiasından (başta tiyatro sahnelerinin yıldızı Bayan Kendal) birçok kişi onunla tanışmak için hastanedeki odasına çay içmeye gelir. Treves onu eşile tanıştırır ve evine çaya davet eder. Merrick'in ünü Londra'da günden güne artar. Bu sırada da komite, Galler prensesi ve kraliçenin dahi olaya dâhil olmalarıyla beraber, Merrick'in ömür boyu hastanede kalmasına izin verir. Merrick, nihayet bir evinin olmasına çok minnettar kalır. Ancak Treves eşine Merrick'i, tıpkı Bytes'ın yaptığı gibi, seyirlik bir merak nesnesine dönüştürdüğünü; karnaval yerine bu sefer de sirkte onu sergilediğini düşündüğünü söyler. Ünlü bir doktor haline gelmek de cazip gelmiştir. Bu sorgulamanın ardından Treves ve Merrick in arasındaki ilişkinin biçimi de değişime uğrar. **Friedman**'ın da belirttiği gibi Treves, filmin başında Merrick'i bir araştırma nesnesi olarak görürken, sonunda onu bir dost olarak kabul etmeye başlar. (Friedman, 2019: 57). Treves'in baştaki *teratolojik* ilgisi ve bu ilgiden bağımsız düşünemeyeceğimiz bir sosyal sermaye edinme gayesi yerini, şefkat, dostluk, empati gibi pozitif insani duygulara bırakmıştır.

Görsel 2: Bytes, Merrick'in belden üstü çıplak bedenini sergiliyor

Ne var ki hastanenin gece bekçisi bir meyhaneden insanları toplayıp, para karşılığında bir gece vakti Merrick'i göstermeye götürür. Kalabalığın arasında Bytes da vardır. Sarhoş kalabalık hastanedeki odasında taşkınlık çıkarıp Merrick'e eziyet eder; onu aşağılar. Bytes, bu butik gösterinin sonunda onu kaçıır; neticede onun için bir sermayedir Merrick. Şimdi Merrick, diğer ucube arkadaşlarının da olduğu sirki ile beraber bir turnededir. Bytes, bir yandan onu tikslenme ve merak dolu bakışlara tekrar sergilemeye başlamıştır. Diğer yandansa kendisini terk ettiği için ona şiddet uygulamaktan da geri kalmamaktadır. Ona 'et parçası' der; açıktır ki

Bytes Merrick'i bir insan olarak görmez; Merrick, onun için sergilenecek ve sırtından para kazanılacak bir sirk hayvanından farksızdır. Bu görüşü destekler bir biçimde Bytes onu içerisinde maymunların bulunduğu bir kafese kapatır.

Fakat o gece, sirkteki arkadaşlarının yardımıyla Merrick oradan kaçır; bir buharlı gemi ardından da bir buharlı tren yolculuğunun ardından Londra'ya tekrar varır⁴. Tren istasyonunda, yazıda daha önce değindiğimiz, 'ben bir insanım!' hadisesi yaşanır ve Merrick düşüp kalır. Neyse ki onu bulup tekrar odasına yerleştirirler; Treves dostunu bulduğu anda ona sarılmaktan kendini alamaz.

Merrick'i, bir diğer dostu olan Bayan Kendal'ın başrolünde yer aldığı bir tiyatro oyununa götürürler. Kendal oyunun sonunda gösteriyi Merrick'e adadıklarını söyler (karşısındaki kalabalığa ondan bahsederken 'benim sevgili arkadaşım' ifadesini kullanır). Merrick, balkondaki yerinden ayağa kalkar ve tüm salon onu ayakta alkışlar. O da başıyla kalabalığı selamlamaktan geri durmaz. Merrick artık hayallerine erişmiştir; bir insan olarak kabul gördüğünü düşünür; artık annesi için bir hayal kırıklığı değildir; övünebileceği iyi görünümlü ve nüfuzlu arkadaşları vardır ve en önemlisi, Londra sakinleri için artık bir ucube değildir. O gece Joseph Merrick, odasında bir süredir yapmakta olduğu kilise maketini artık tamamlayıp imzasını atar ve 'başardım!' der; ardından, tıpkı herhangi bir insanın yapacağı gibi yorganını açıp yatağına girer ve ölümüne sebep olacağını bile bile, sırtüstü pozisyonda uykuya dalarak trajik varoluşunu sonlandırır.

Kaynakça

- Ancet, P. (2010). *Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi*. (E. Topraktepe, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cavallaro, D. (2002). *The Gothic Vision Three Centuries of Horror, Terror and Fear*. London and New York: Continuum.
- Friedman, L. D. (2019). The Elephant Man, *The Pharos*, Winter 2019, pp. 56-57.

⁴ **David Lynch**, yazının ilk paragrafında da değinildiği üzere, film boyunca, Sanayi Devrimi'nin etkisine ve beraberinde gelen ulaşım ve üretim araçlarında kullanılmaya başlanan buharlı makineler yer verir. Sokaklar, caddeler, kent, bu araçlardan kaynaklı yoğun bir duman altındadır. Filmin siyah-beyaz oluşunun ise soğuk, donuk ve mekanik bir dönüşümün imajlarını vermek adına, güçlendirici bir etki yarattığını söyleyebiliriz.